

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ КОРЕКЦІЙНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**Дипломна робота
(магістра)**

**з теми: «ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ»**

Виконала: студентка 2 курсу
Ps1-M18 групи
спеціальності 053 Психологія
(денна форма навчання)
Яніна Вікторія Вікторівна

Науковий керівник:
Славіна Наталія Сергіївна,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри загальної
та практичної психології

Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
кандидат психологічних наук,
доцент, професор кафедри загальної
та практичної психології

Кам'янець-Подільський – 2019 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	8
1.1. Поняття адаптації, дезадаптації. Проблема соціальної адаптації молодших школярів.....	8
1.2. Фізіологічні і психологічні аспекти соціальної адаптації дитини до школи.....	16
1.3. Проблема дезадаптації дітей молодшого шкільного віку, форми проявлення і причини дезадаптації.....	32
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	38
2.1. Методи та методики дослідження соціальної адаптації молодших школярів	38
2.2. Дослідження умов соціальної адаптації молодших школярів методом порівняльного аналізу.....	43
2.3. Інтерпретація одержаних експериментальних даних.....	48
РОЗДІЛ 3. ПРОЕКТУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	54
3.1. Загальна характеристика корекційних програм для школярів.....	54
3.2. Цикл занять для розвитку пізнавально-вольової сфери та навичок адекватної соціальної поведінки.....	67
ВИСНОВКИ	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	93
ДОДАТКИ	98

ВСТУП

Актуальність дослідження. В останні роки явище дезадаптації у дітей і підлітків стало предметом багато чисельних медичних, психофізіологічних і психологічних досліджень. Дослідження в масових школах виявили ознаки дезадаптації без виражених невротичних порушень у 22,5% учнів школи. Відомо, що особливо чутливими у відношенні до розвитку стану дезадаптації школярів є критичні періоди зміни умов виховання і навчання.

За цих умов у нашому суспільстві дуже гостро постає проблема соціальної адаптації та збереження психічного здоров'я особистості. Система виховання та освіти вимагає суттєвих змін методики, цінностей та змісту підготовки нової генерації до життя. Тому проблема соціальної адаптації дітей до школи є актуальна і потребує уваги зі сторони психологів, учителів і батьків.

Однак в сучасній літературі недостатньо методичних розробок, які допомогли б психологу грамотно і ефективно побудувати роботу з профілактики і корекції психологічної дезадаптації першокласників в школі. Вступ до школи – переломний момент в житті дитини. Він пов'язаний з новим типом стосунків з однолітками, новими формами діяльності. У першокласника має сформуватися усвідомлення свого нового статусу – школяра, учня. Діти люблять гратися і не люблять навчатися. В них потрібно сформувати потребу вчитися, а відтак – працювати. Привчити дитину до думки, що роботи можна уникнути, що все можна робити будь-як, без зусиль – означає нівечити її характер. Період входження дитини в шкільне життя називається періодом соціально-психологічної адаптації дитини до нових умов. І дуже важливо, щоб у цей період, такий нелегкий для малюка, були поруч досвідчені, обізнані батьки [1, с. 59].

Отже, потрібен новий теоретичний матеріал, який може бути використаний педагогами і батьками, що допоможе глибше зрозуміти сутність явища дезадаптації, розробити систему роботи практичного психолога з проблеми адаптації першокласників до школи, яка включала б профілактику, контроль за процесом адаптації, виявлення причин труднощів в адаптації, консультування учителів і батьків, корекційну роботу. Рекомендації які

поможуть подолати труднощі у дітей, допоможуть батькам і педагогам збільшити ефективність навчання і виховання.

Успішна адаптація до шкільного життя є предметом дослідження багатьох авторів. Проблемі готовності до шкільного навчання приділяється значна увага в методологічних, теоретичних експериментальних і прикладних дослідженнях педагогів, психологів, фізіологів: Л.І. Божович, Л.С. Виготський, Н.І. Уткіної, З.І. Калмикової, Г.Г. Кравцової, Р.В.Овчарової, Н.Г. Салміної, Д.Б.Ельконіна та інших [12, 39, 42].

На їх думку дитина, що вступає до школи повинна бути у фізіологічному і соціальному відношеннях, вона повинна досягнути певного рівня розумового і емоційно-вольового розвитку.

Т.Т.Кравцов, Є.Є.Кравцова у своїх дослідженнях розглядають систему взаємовідносин дитини з оточуючим світом і виділяють показники психологічної готовності дитини до школи, пов'язані з розвитком різних видів відносин дитини: ставлення до дорослого, ставлення до ровесника, ставлення до самого себе.

Дослідники проблеми готовності дитини до навчання в школі I ступеня вважають за необхідне проводити своєчасну діагностику психологічної готовності школяра як один із головних видів профілактики можливих труднощів в адаптації до школи, в навчанні і розвитку. Адже шкільна дезадаптація настає або у випадку психологічного недорозвинення дитини, або за наявності індивідуальних особливостей [43, с. 44].

Таким чином, діагностика готовності дитини до навчання в школі є одним із головних видів профілактики можливих труднощів в адаптації до школи в навчанні й розвитку дітей.

Важливе значення має фізіологічна адаптація. Сучасна школа турбується станом здоров'я учнів. І це справедливо. Адже саме у школі дитина проводить 70% часу свого активного життя протягом 10-12 років. За даними поглиблених медичних оглядів школярів нервово-психічні розлади та різного роду відхилення від норми виявляються майже у половини обстежених. Дослідники вважають, що 20-40% негативних впливів пов'язані зі школою. Понад 80%

першокласників мають психофізіологічні відхилення, а близько 10% мають першокласники граничні порушення психічного здоров'я. Ця статистика змушує нас задуматися про стан здоров'я молодших школярів, рівень їхнього особистісного розвитку. Вчителі, психологи та медичні працівники повинні приділяти цій проблемі максимум уваги.

Отже, фізіологічна адаптація молодших школярів є однією з найскладніших проблем психолого-педагогічної науки та навчально-виховної практики.

На сучасному етапі розвитку нашої держави проблема адаптації школярів набула актуальності. Державні освітні програми передбачають докорінне реформування концептуальних засад освіти і спрямування зусиль на розкриття таланту і творчих здібностей молодого покоління (Закон України "Про освіту", Національна доктрина. Проект розвитку освіти України в XXI ст. Останні дослідження розвитку особистості свідчать, що талант не елітарне явище, як вважали колись традиційна психологія, а закономірний процес гармонійного розвитку душі і тіла, який зумовлює психічне здоров'я і творчу спроможність.

Деадаптація молодших школярів, яка заважає соціалізації дитини, гармонійному розвитку особистості, перешкоджає подальшій успішності у навчанні, загальній соціально-психологічній адаптації. Тому знаходження шляхів, подолання шкільної деадаптації є важливою проблемою теорії психологічної науки і педагогічної практики [43, с. 55]. Як показують багаторічні дослідження даної проблеми різними авторами: В.О. Каверіним, М.М. Безрукіх, Н.І. Гуткіною, Є.М. Горлановою, І.В. Дубровіною, С.П. Єфімовою, А.І. Захаровим та іншими. Подолання шкільної деадаптації можливе лише за умови комплексного підходу.

Автори цих концепцій розглядають причини порушення особистісного розвитку, зокрема психолого-педагогічні, соціальні. Але проблема адаптації молодших школярів ще не повністю досліджена. Актуальність проблеми у її теоретично-прикладному аспекті та проблеми шкільної практики зумовили вибір теми магістерської роботи: «Психологічні засади соціальної адаптації молодших школярів».

Мета дослідження – виявлення психолого-педагогічних умов соціальної адаптації школярів.

Відповідно до поставленої мети дослідження були поставлені наступні завдання:

1. Виявити найбільш актуальні аспекти проблеми адаптації молодших школярів.
2. Розкрити сутність взаємодії вчителів та шкільних практичних психологів у напрямку адаптації молодших школярів і їх взаємодія з батьками.
3. Розробити систему методів спільної роботи класного керівника і шкільного психолога з дітьми молодшого шкільного віку з попередження та корекції.

Об'єкт дослідження – процес соціальної адаптації молодших школярів.

Предмет дослідження – зміст роботи шкільного психолога з попередження і корекції шкільної дезадаптації учнів початкових класів.

Методи дослідження:

- метод теоретичного моделювання;
- спостереження;
- психолого-педагогічний експеримент;
- анкетування;
- метод експертних оцінок;
- порівняльний метод.

Теоретико-методологічною основою дослідження були: праці Н.І.Гуткіної, Л.І.Божович, які займалися дослідженням проблеми адаптації молодших школярів. Дослідження Т.Т.Кравцов, а також Є.Є.Кравцової, які розглядають систему взаємовідносин дитини з оточуючим світом. Цілісним підходом до проблеми шкільної дезадаптації вирізняються дослідження Б.М.Головко, О.А.Головко, В.Є. Кагана, І.В. Крук, О.Ю.Осадько та ін. Вагомим у дослідженні є проведення методик у школах міської і сільської місцевості.

Проведений аналіз літератури та сучасного стану справа по соціальній адаптації молодших школярів показав, що дана проблема є міждисциплінарною

та потребує комплексного вирішення різних чинників адаптації молодших школярів на процес соціалізації.

Контингент досліджених. Дослідження соціальної адаптації молодших школярів проводилось на базі двох шкіл м. Кам'янець-Подільського : НВК №9 (взяли участь 60 учнів) і НВК №14 (взяли участь 20 учнів). Всього у дослідженні взяли участь 80 дітей молодшого шкільного віку.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що зроблено спробу виявити і порівняти вплив різних чинників на процес соціальної адаптації молодших школярів. Розкрити зміст діяльності шкільних психологів і класних керівників з покращенням умов соціалізації та забезпечення психологічного благополуччя школярів.

Практичне значення роботи полягає в тому, що розкриті основні положення, адаптивні методи та методики, профілактики соціальної дезадаптації учнів початкової школи і можуть послужити основою майбутньої спільної діяльності педагогів та психологів, які докладатимуть максимум зусиль на виховання соціальної гармонійно розвиненої особистості.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідались та отримали схвалення на V Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора Шинкарюка А.І. та 101-ї річниці заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 24 жовтня 2019р.) .

Структура роботи. Структура дипломної роботи складається із вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (73 найменування). Загальний обсяг дипломної роботи становить 101 сторінку.

ВИСНОВКИ

Проведе дослідження, дає нам можливість узагальнити чинники, що негативно впливають на соціальну адаптацію молодших школярів та обґрунтувати її психолого-педагогічні умови. Зокрема, були виокремлені такі основні чинники соціальної адаптації:

- рівень соціальної готовності дитини до школи;
- стиль і методи виховання в сім'ї;
- стиль спілкування вчителя з учнями.

Практичне дослідження впливу зазначених чинників на процес соціальної адаптації школярів є необхідною умовою розвитку активності та творчості дитини. Вивчення впливу факторів відкриває можливість розробки стратегій навчально-виховної роботи з дітьми та психолого-педагогічних рекомендацій щодо подолання різких труднощів соціальної адаптації. На нашу думку це є актуальним завданням сучасної школи, робота якої спрямована на гармонійне формування особистості, створення сприятливих умов для самореалізації кожної дитини.

На нашу думку, надзвичайно велике місце в процесі соціальної адаптації молодших школярів належить значущим дорослим і саме сім'ї. Тому велике значення в профілактиці труднощів адаптації має поглиблена індивідуальна та групова психологічна консультація на основі тестування і спостереження ще на етапі уступу дитини до школи. Батькам необхідно давати рекомендації з урахуванням індивідуальних особливостей дитини. При перших ознаках дезадаптації необхідно проводити індивідуальну роботу з батьками про можливі шкільні труднощі дитини, а також про шляхи надання допомоги з їх сторони.

Отже, розуміння та підтримка в складних ситуаціях створюють почуття захищеності, внутрішнього комфорту в першокласників.

З дослідження ми побачили, що на соціальну адаптацію молодших школярів найбільше впливає вчитель. Він є дуже важливою людиною в житті першокласника. І його ставлення має дуже велике значення для дітей.

Вчителю. Та вихователю необхідно вміти розуміти причини неадекватної поведінки дитини. Доброзичлива атмосфера в класі, цілеспрямовані виховні завдання та ігри, у яких дитина вчиться виявляти себе і з повагою ставиться до інших, допоможуть швидше адаптуватися в шкільному колективі.

Виходячи з цього. Вчителю слід постійно дбати, щоб у кожного учня складалася повновартісна життєва перспектива.

У своїй роботі вчитель повинен орієнтуватися на доцільний стиль взаємин з учнями, оскільки існує пряма залежність між стилем спілкування вчителя і особливостями перебігу соціальної адаптації молодших школярів. Наприклад, демократичний стиль управління навчально-виховним процесом побудови спілкування і взаємин учителя з учнем забезпечує успішність процесу адаптації, створює найкращі умови для повноцінного розвитку особистості.

Тому психолог, на нашу думку проводячи консультації для вчителів початкових класів, повинен звертати особливу їх увагу на такі моменти.

- Психологічні особливості першокласників.
- Шкільне навантаження та здоров'я дитини.
- Стиль спілкування вчителя і адаптація дитини до школи.
- Особливості початкового періоду навчання в першому класі.
- Як зберегти працездатність дитини.
- Індивідуальний підхід до учнів зі слабким типом нервової системи.

Ми неодноразово вказували, що соціальна адаптація знаходиться в тісному взаємозв'язку з шкільною. І якщо дитина має низький рівень шкільної адаптації (як правило з неблагополучної сім'ї), то в більшості вона відчуває труднощі в соціальній адаптації.

В таких дітей проявляється:

- байдуже ставлення до навчання;
- порушення дисципліни;
- не вміння працювати самостійно;
- низький самоконтроль;
- соціальна ізоляція в групі, відсутність дружніх зв'язків.

Таким чином, успішна адаптація залежить від сприятливих умов і змісту учіння, діяльності і спілкування дитини в сім'ї, дитячому садку, школі. Взаємопов'язані підсумки сформованості пізнавальних процесів, оволодіння значущою для даного віку діяльністю, достатній рівень соціально-психологічного розвитку дитини, стимулювання його як суб'єкта розвитку зі сторони педагога і батьків знаходять своє вираження у шкільній зрілості і наукованості дитини. Головне – самовизначення і розвиток дитини.

Проведений аналіз літератури та сучасного стану справ з соціальної адаптації молодших школярів показав, що дана проблема є міждисциплінарною та потребує комплексного вирішення.

Отже, вступ дитини до школи, перехід від сімейного виховання до системи шкільного навчання і виховання є важливим процесом, який супроводжується суттєвими змінами в її житті й розвитку.

Зіставлення даних тестування, анкетування й бесід з учителями й батьками показало, що соціальна адаптація молодших школярів потребує різних профілактичних та корекційних заходів.

На нашу думку потрібно часто використовувати рефлексію, яка змінює не тільки пізнавальну діяльність учня, але й ставлення до самого себе й до оточуючих людей. Суттєво змінює характер самооцінки. Наявність самооцінки в пізнавальній сфері забезпечить можливість формування самооцінки в моральному плані в подальшому.

Від соціальної адаптації багато в чому буде залежати успіх переходу на нову навчальну мотивацію на наступному етапі розвитку. Отже, потрібно вчити зростаючу особистість складної науки і мистецтва життя. Адже соціальна роль учня, безсумнівно є важливою і навіть пріоритетною.

Викладене дає змогу зробити висновки: основними факторами що визначають соціальну адаптацію є:

- рівень соціальної готовності дитини до школи;
- стиль і методи виховання в сім'ї;
- стиль спілкування вчителя з учнями.

Ми зупинились на ключових, на наш погляд аспектах загально виховного процесу соціальної адаптації. У його структурі зосереджуються найважливіші інститути соціалізації: - сім'я, школа, дитяче середовище. Отже виховання сьогодні – це процес із дуже багатьма невідомими. І цих невідомих щодень стає дедалі більше. Однак ми маємо надію, що єдністю зусиль вихователів, вчителів, батьків і психологів допоможе дитині успішно адаптуватися до нових “шкільних” умов, і слово “школа” буде викликати у неї тільки радість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адаптація дітей до школи / Початкова школа : науково-методичний журнал. – № 8. (398).– серпень 2002.
2. Акимова М.Т. Психологические особенности индивидуальности школьников / М.Т. Акимова, В.Т. Козлова. – М.: Академия, 2002.
3. Активные методы в работе школьного психолога / под. ред. И.Дубровинок. – М. : Просвещение, 1991. – 165с.
4. Архиреева Т.В. Становление критического отношения к себе у детей младшего школьного возраста / Т.В. Архиреева // Вопросы психологии, 2002. – №3.
5. Александровський Ю.А. Состояния психологической дезадаптации и их компенсація / Ю.А. Александровський. – М.: Наука, 1996. – 165с.
6. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Просвещение, 1986. – 285с.
7. Возрастная и педагогическая психология / под ред. А.В. Петровского. – М. : Просвещение, 1999. – Гл. IV.
8. Воровцов А.Б. Практика развивающего обучения / А.Б. Воровцов. – М.: Русская энциклопедия, 1998. – 360 с.
9. Воробйов А.Б. Учебная практика / А.Б. Воробйов. – М.: Русская энциклопедия, 1998. – 160 с.
10. Гільбух Ю.З., Коробко С.Л. Кондратенко Л.О. Готовність дитини до школи / за ред. Максименка, О.Плавник. – К.: Гавник, 2004.
11. Гільбух Ю.З. Шкільний клас: як пізнавати й виховувати його душу / Ю.З. Гільбух, О.В. Киричук. – К.: Між від.наук. - практ.центр “Психолого діагностика і диференційоване навчання”, 1994. – 208.
12. Гуткіна Н.И. Психологическая готовность к школе / Н.И. Гуткіна. – М. : наука, 1986. – 208.
13. Давидов В.В. Младший школьник как субъект учебной деятельности / В.В. Давидов // Вопросы психологии, 1992 – . №3–4 – с.14.

14. Деякі питання психологічного супроводу навально-виховного процесу / Методичні рекомендації. – Івано-Франківськ, 2003.
15. Диагностика школьной дезадаптации / под ред. С.А. Беличевой. – К.: Гавник, 2004. – 244с.
16. Диагностическая и коррекционная работа школьного психолога / под ред. И.Дубровиной. – М. : Наука, 1987. – 155с.
17. Дитина у кризовому соціумі: як її розуміти і виховувати / упоряд. Л.Шелестові. – К.: Ред. Загальнопед.газ., 2004. – 128 с. – (Б-ка “Шк.світу”)
18. Заброцький М.М. Вікова психологія: навчальний посібник (2-ге видання). Виправлене і доповнене / М.М. Заброцький. – К.: Освіта, 2002. – 104 с.
19. Задесенець М.П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особливості / М.П. Задесенець. – К.: Головне видавництво об’єднання “Вища школа” 1978. – 266с.
20. Зеленова М. Особенности самовосприятия и восприятия своих учеником учителями начальных классов с разным типом педагогического взаимодействия / М. Зеленова // Психологическая наука и образование, 1999. – №1.
21. Зеленова М. Психологические особенности педагогического влияния на адаптацию ребенка в начальной школе: канд. дис. / М. Зеленова – М., 1991. – 26с.
22. Каган В. Психогенные формы школьной дезадаптации / В. Каган // Вопросы психологии, 1994. – №4.
23. Карноушек М. Психология жизненной среды / М. Карноушек. – М.: Мысль, 1989. – 126с.
24. Коваль Л.Г. Соціальна педагогіка / Л.Г. Коваль, І.Д. Звер’єва, С.С. Злебік. – К.: УЗМН., 1997. – 355с.
25. Коробко Л. Робота психолога з молодшими школярами: методичний посібник / Л. Коробко, О.І. Коробко. – К.: К68 Летра ЛТД, 2006. – 416 с.
26. Кочерга О. Дезадаптованість / О. Кочерга, О. Васильєв // Психолог. – №4, 2002.

27. Кочерга О., Васильев О. Деадаптаваність / О. Кочерга, О. Васильев // Психолог. – № 9, 2002.
28. Лескова-Савицкая А.А. Проблема адаптации первоклассников к школе: метод. реком. для школьных психологов / А.А. Лескова-Савицкая. – Одесса, 2001. – 60 с.
29. Лопатина А.А. Ступени мудрости / А.А. Лопатина. – Ульяновск: Книжный дом Локус, 2003. – 382.
30. Лопатина А.А. 600 творческих игр для больших и маленьких / А.А. Лопатина. – Ульяновск. Книжный Локус, 2003. – 380 с.
31. Лукашевич М.П. Соціалізація, виховні механізми и технології / М.П. Лукашевич. – К.: Наука, 1998. – 380 с.
32. Люблінська Г.О. Дитяча психологія / Г.О. Люблінська. – К.: Видавниче об'єднання “Вища школа” головне видавництво, 1997. – 380 с.
33. Маркова А.К. Формирование мотивации учения / А.К. Маркова. – М. : Просвещение, 1990. – 186 с.
34. Маркова А.К. Формирование мотивов учения в школьном возрасте / А.К. Маркова. – М.: Просвещение, 1983. – 94 с.
35. Милославова И.А. Адаптация как социально-психологическое явление / И.А. Милославова // Социальная психология и философия. – Л. : Наука, 1973. – Вып. 2. – С. 116–118.
36. Молодіжна участь як чинник соціалізації особистості / Шкільний світ. – № 34/306), вересень 2005.
37. Мудрик А.В. Социализация в смутное время / А.В. Мудрик. – М. : Просвещение, 1991. – 233 с.
38. Новое педагогическое мышление / под ред. Л.Петровского. – М. : Педагогика, 1989. – 303 с.
39. Овчарова Р.В. Технологии практического психолога / Р.В. Овчарова. – М. : Просвещение, 2001. – 345 с.
40. Подоляк Л.Г. Основи вікової психології: навч. посібник. – К.: П44 Главник, 2006. – 112 с. – Серія “Психолого.інструментарій”).

41. Практическая психология образования / под ред. И.В. Дубровиной. – М. : Просвещение, 1997. – 155 с.
42. Психическое здоровье детей и подростков в контексте психологической службы / под ред. И.В. Дубровиной. – М. : Педагогика, 1995. – 175 с.
43. Психолог / Все про адаптацію (Шкільний світ). – № 25–26 (121-122), липень 2004.
44. Психологічна допомога батькам / упроряд. О.Гланик. – П86 К.: Шкільний світ 2002. – 112 с. (Психолог. Бібліотека).
45. Психопрофілактика / упроряд. Т.Гончаренко. – К.: Редакції П86 загальнопедагогічних газет, 2003. – 112с. (Бібліотека “Шкільного світу”).
46. Рання профілактика отклоняющогося поведіння учасихся / Психолого-педагогічний аспект): пособ. для учителя / под ред. В.А. Татенка, Т.М. Титаренко. – К.: Рад. шк., 1989. – 128 с.
47. Рабочая книга школьного психолога / под ред. И.Д. Дубровиной. – М. : Просвещение, 1991. – 344 с.
48. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании / Е.И. Рогов. – М. : ПРосвещение, 1994. – 365 с.
49. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: учеб. Пособие / Е.И. Рогов. – М.: Гуманит.узд.центр ВЛАДОС, 2000. кн.1: Система работы психолога с детьми разного возразста. – 384 с.
50. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посібник / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав, 2005.
51. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Волинська, Є.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416с.
52. Социальная педагогическая психология. – СПб.: ЗАО «Издательство «Питер», 1999. – 416 с.: (Серия «Мастера психологии»).
53. Цылев В.Р. О проблеме психологической адаптации школьников / В.Р. Цылев // Психологическая наука и образование, 1998. – № 3–4.

54. Шкільна адаптація та психологічний вік // Початкова школа” науково-методичний журнал. – №1 (91), січень 2002. – С. 5–10.
55. Шкільна дезадаптація дітей молодшого шкільного віку // Психолог, листопад 42(186). – 2005.
56. Хрестоматія з вікової та педагогічної психології / під ред. І.І. Ільєсова, В.Я. Ляудис. – М.: Просвещение, 2007. – 190 с.
57. Хухлаєва О.В. Драбинка радості / О.В. Хухлаєва. – М.: Просвещение, 2006. – 195 с.
58. Хрїпкова А.Г. Розмова на важку тему / А.Г. Хрїпкова. – М.: Педагогіка, 1970. – 64 с.
59. Шевцова І.В. Робота психолога з батьками. Корекція батьківських відносин / І.В. Шевцова. – М.: Просвещение, 2000. – 390 с.
60. Ельконін Д.Б. Розвиток особистості дитини - дошкільника. Психологія особистості та діяльності дошкільника / под ред. А.В. Запорожця і Д. Б. Ельконіна. – М.: Просвещение, 2004. – 384 с.
61. Ейдемїллер Е.Г. Психологія та психотерапія родини / Е.Г. Ейдемїллер, В.В. Юстицкіс. – СПб.: Питер, 1999 – 656 с.
62. Емоційний розвиток дошкільника / под. ред. А.С. Кошелевої. – М.: Педагогіка, 2006. – 376 с.
63. Якобсон С.Г. Образ себе і моральна поведінка дошкільників / С.Г. Якобсон, Г.І. Морєва // Питання психології, 1986. – № 6. – С. 36–49 .
64. Якобсон П.М. Психологіческие проблемы мотивации поведения человека / П.М. Якобсон. – М.: Просвещение, 1969. – 317 с.
65. Якобсон П.М. Эмоциональная жизнь школьника / П.М. Якобсон // Вопросы психологи, 1970. – №4. – С.34–40.
66. Яценко Г. С. Психологічні основи групової психокорекції / Г. С. Яценко. – К.: Зодіак-ЕКО, 1996. – 264 с.
67. Ярошевский М.Г. Развитие и современное состояние зарубежной психологи / М.Г. Ярошевский, Л.И. Анцыферова. – М.: Просвещение, 1974. – С. 279– 287.